

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2025, 12 (2), 167-189

**TABERSÎ'NİN MECMAU'L-BEYÂN İSİMLİ ESERİNDE AHKÂM ÂYETLERİNİ TEFSİR
YÖNTEMİ**

The Method Of Exegesis Of The Judgment Verses In The Work Of Tabarsi Entitled Majma Al-Bayân

Cenk ÇINAR

Doktora Öğrencisi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı,
cenkcinar42@gmail.com, ORCID: [0009-0005-9740-2878](https://orcid.org/0009-0005-9740-2878).

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	19.02.2025
Kabul Tarihi / Accepted:	26.09.2025
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2025
Cilt / Volume:	12
Sayı / Issue:	2
Sayfa/ Pages:	167-189

Atıf / Cite as: Çınar, Cenk. "Tabersî'nin Mecmau'l-Beyân İsimli Eserinde Ahkâm Âyetlerini Tefsir Yöntemi" (The Method Of Exegesis Of The Judgment Verses In The Work Of Tabarsi Entitled Majma Al-Bayân). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 12/2 (2025), 167-189. Doi: 10.17859/pauifd.1642737.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

Öz

Bu çalışmada Şia'nın klasik tefsirlerinden biri olarak kabul edilen Ebû Alî Emînüddîn el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî'ye (ö. 548/1154) ait, *Mecma'u'l-beyân li-ulûmi'l-Şur'ân* (*Mecma'u'l-beyân fî tefsiri'l-Şur'ân*) isimli tefsirindeki ahkâm âyetlerinin tefsiri usûl açısından değerlendirilmektedir. Çalışmada Tabersî'nin *Mecmau'l-Beyân* isimli tefsirindeki ahkâm âyetlerini yorumlama metodu ve çıkardığı sonuçların değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de itikat, ahlâk, ahiret hayatı, Peygamber kıssaları gibi konulara dair âyetler olduğu gibi ahkâma dair yani amelî/fıhkî hükümlerin istinbatına kaynaklık eden âyetler de mevcuttur. Bu âyetler, nazil olduğu dönemde Peygamberimiz (sas) tarafından açıklanmış, O'ndan sonraki dönemlerde de Kur'ân'ın anlaşılmasına ve yeniden yorumlanmasına yönelik çabalar hız kazanmıştır. İlerleyen bu süreç, farklı itikâdî akımların da oluşmasıyla birlikte tefsir faaliyetlerinde mezhebi kabullerin ön plâna çıkmasıyla neticelenmiş; sünî ve şîî olarak isimlendirdiğimiz mezhebi akımlara ait tefsirlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu tefsirlerden biri olan Tabersî'nin *Mecmau'l-Beyân* isimli tefsiri, hadislere, sahâbe ve tâbiîn sözlerine geniş yer verse de dirâyet yönü ağır basan bir tefsirdir. Özellikle ahkâm âyetlerinin ayrı ayrı açıklanması, müellifi Tabersî'nin Şîî bir âlim olmasına rağmen ahkâm âyetlerinin tefsirinde farklı sünî mezheplerin görüşlerine yer vermiş olması ve bunu yaparken herhangi bir mezhep taassubu göstermemiş olması bu esere büyük önem kazandırmaktadır. Tabersî'nin bu eseriyle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmasının yanında ahkâm âyetlerinin tefsirine yönelik daha önceden bir çalışma olmaması nedeniyle, bu alandaki eksikliği gidermeye matuf böyle bir çalışma yapılmasına karar verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Şia, *Mecmau'l-Beyân*, Ahkâm Âyetleri, Yöntem.

**The Method Of Exegesis Of The Judgment Verses In The Work Of Tabarsi
Entitled Majma Al-Bayân**

Abstract

This study evaluates the judgment verses in the tafsîr of Abû 'Alî Amîn al-Dîn al-Fazl b. al-Hasan b. al-Fazl al-Tabarsî (d. 548/1154), *Majma'u'l-bayân li-ulûm al-Quran* (*Majma'u'l-bayân fî tafsiri al-Quran*), which is considered one of the classical tafsîrs of Shia. In the Qur'an, there are verses on matters such as faith, ethics, the afterlife, and the Prophet's parables, as well as verses on judgment, that is, verses that serve as a source for the deduction of practical/legal rulings. These verses were explained by the Prophet (saw) at the time of their revelation, and efforts to understand and reinterpret the Qur'an gained momentum in the periods after him. This process, together with the formation of different theological movements, resulted in the prominence of sectarian assumptions in tafsir activities and paved the way for the emergence of tafsirs belonging to the sectarian movements that we call Sunnite and Shiite. Tabarsî's *Majma al-Bayân*, one of these tafsîrs, is a tafsîr with a predominantly dirâyah aspect, even though it includes hadiths and the sayings of the companions and tâbiîn. In particular, the fact that the judgment verses are explained separately, that the author Tabarsî, despite being a Shiite scholar, included the views of different Sunnî sects in the exegesis of the judgment verses, and that he did not show any sectarian prejudice in doing so, give this work great importance. Although various studies

* Yazar makalede *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, cenkcinar42@gmail.com, ORCID: [0009-0005-9740-2878](https://orcid.org/0009-0005-9740-2878).

have been conducted on this work of Tabarsī, since there is no previous study on the exegesis of the judgment verses, it was decided to conduct such a study to fill the gap in this field. Therefore, the aim of this study is to evaluate Tabarsī's method of interpreting the judgment verses in his tafsīr *Majma al-Bayān* and his conclusions.

Keywords: Tafsir, Shia, *Majma al-Bayān*, Judgment Verses, Method.

Structured Abstract

The Qur'ān al-kerīm was revealed by Allah through Jabrā'il in twenty-three years to invite humanity to a society of virtue, based on the needs and development of society. The most important reason for this situation is to guide humanity to a virtuous world life, which is the purpose of creation. Since Prophet Muhammad was the last prophet, tafsir activities gained momentum in the centuries after him in order to understand the Qur'an and to reinterpret and live. Among the verses exegeted, there are verses related to belief, ethics, afterlife, and the Prophet's stories, as well as verses that are the source for the deduction of practical/legal judgements. As an effort to understand the provisions contained in these verses, which contain the practical provisions of the Qur'an, the exegesis of judgment has emerged. These verses were explained by the Prophet at the time of their revelation, and efforts to understand and reinterpret the Qur'an gained momentum in the periods after him. Thus, from the time of the Prophet to the present day, the effort to understand the verses of the Qur'an has always been a subject that has always been up to date. In the following process, with the formation of different theological movements, sectarian acceptances came to the forefront in tafsir activities, and the ground was prepared for the emergence of tafsirs belonging to the sectarian movements that we call Sunnite and Shiite. In addition, with the formation of different theological movements, factors such as time, space and sectarian differences have influenced the exegetes understanding of tafsir and various changes have occurred. Changes in this direction have been inevitable in the understanding of tafsir that emerged in order to eliminate the problems caused by different movements. One of the most important sects that emerged in this sectarian differentiation is Shiism. The political thought of Shia and the belief structures that developed within the framework of this thought had a direct effect on their understanding of the Qur'an. As a result of different understandings of the Qur'an, many works have been written on various fields such as Qiraat, exegesis, exegetical methodology and *ulum al-Qur'an*. One of the best examples of these works is undoubtedly the tafsir entitled *Majma'u'l-bayān li-ulum al-Qur'an* (*Majma'u'l-bayān fī tafsir al-Qur'ān*) by Abū 'Alī Amīn al-Amin al-Dīn al-Fazl b. al-Hasan b. al-Fazl al-Tabarsī (d. 548/1154), which is also considered as one of the classical tafsirs of Shī'a. This tafsir is a tafsir with an emphasis on hadiths and the sayings of the Companions and Tābi'īn. In particular, the fact that the judgment verses are explained separately, that the author Tabarsī, despite being a Shiite scholar, included the views of different Sunnī sects in the exegesis of the judgment verses, and that he did not show any sectarian prejudice while doing so, gives this work great importance. In this study, the exegesis of the judgment verses in Tabarsī's aforementioned work is evaluated. The motive that led us to this research is the fact that no research has been conducted on Tabarsī's exegetical aspect, his jurisprudence and his contribution to the science of fiqh, who, although he was a sectarian, was partially independent of the sect. Our main aim is to determine Tabarsī's method of deducing judgements and to identify the sources that he used while exegeting the verses of judgment in his tafsīr *Majma al-Bayān*, which gained fame as a fertile interpreter. Although various studies have been carried out on this work of Tabari, since there is no previous study on the exegesis of judgment verses, it was decided to carry out such a study to fill the gap in this field. Therefore, the aim of this study is to evaluate Tabarsī's method of interpretation of the judgment verses in his tafsīr *Majma al-Bayān* and the scientific evaluation of his conclusions.

GİRİŞ

Hak ile bâtilı birbirinden ayıran¹, Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de itikat, ahlâk, ahiret hayatı, Peygamber kıssaları gibi konulara dair âyetler olduğu gibi ahkâma dair yani amelî/fıhkî hükümlerin istinbatına kaynaklık eden âyetler de mevcuttur. Bu âyetler, nazil olduğu dönemde Peygamberimiz (sas) tarafından açıklanmış, O'ndan sonraki dönemlerde de Kur'ân'ın anlaşılmasına ve yeniden yorumlanmasına yönelik çabalar hız kazanmıştır. İlerleyen bu süreç, farklı itikâdî akımların da oluşmasıyla birlikte tefsir faaliyetlerinde mezhebi kabullerin ön plâna çıkmasıyla neticelenmiş; sünnî ve şîî olmak üzere iki büyük mezhebi akıma ait tefsirlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Tabersî (ö. 548/1154) ve onun *Mecmau'l-Beyân* isimli tefsiri, Şii dünyasına ait bir rivâyet tefsiridir. Şîa'ya ait tefsirlerde yer alan ahkâm âyetlerinin tefsiri elbette onların ahkâma yönelik bakış açısını öğrenmek açısından önemlidir. Tabersî de bu alanda öneme sahip bir müfessir olması hasebiyle onun tefsirinde yer alan ahkâm âyetlerine dair yorumlamaların Şîa'nın konuyla ilgili görüşlerinin anlaşılmasına ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Bu makalenin konusu Şii dünyasında önemli bir yeri olan Tabersî'nin *Mecmau'l-Beyân* isimli tefsirinde ahkâm âyetlerini yorumlama metodudur. Makalenin problemi, Tabersî'nin bu tefsirinde yer alan ahkâm âyetlerinin yorumuna dair müstakil bir bilimsel çalışma olmamasıdır. Çalışmanın amacı, Tabersî'nin *Mecmau'l-Beyân* isimli tefsirinde ahkâm âyetlerine yaklaşımının tahlilidir. Araştırma, adı geçen eserde yer alan, bir kısım ahkâm âyetlerinin tefsiriyle sınırlı tutulmuştur. Çalışmada esas alınan yöntem nitel bilgi toplama kapsamında, yazılı doküman incelemesi metodudur. Bundan dolayı öncelikle mezkûr konu hakkında kaynak taraması yapılmış, sonrasında elde edilen bilgi ve bulgular bütüncül bir yaklaşımla incelenmiştir.

Literatür taraması yapıldığında Tabersî'nin *Mecmau'l-Beyân* isimli tefsirine yönelik müstakil çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Bunlar; Musa Kazım Yılmaz, *Tabresî ve Tabatabaî'de İmâmiyye Tefsîri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1985); Mustafa Şentürk, *Kur'ân'ın Sünnî Ve Şîî Yorumu -İbn Atiyye Ve Tabresî Örneği-* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008); Süleyman Yıldız, *Klasik Dönem İmâmiyye Şîası Tefsirlerinde Kıraat Olgusu: Tûsî Ve Tabresî Örneği*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Cengiz İder, *Âlûsî Ve Sıddîk Hân Tefsirlerinin Kur'ân İlimleri Ve Tefsir Metodolojisi Açısından Mukayesesi*, (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022); Musa Oladipup Ajilogba Abdul, *The Qur'an: Tabarsi's Commentary, His Approach To Theological Issues*, (Montreal: McGill Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsü, Doktora Tezi, 1969); Bruce Gordon Fudge, *The Major Qur'an Commentary of al-Tabrisi (d. 548/1153)*, (Cambridge: Harvard Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003); Mehmet Emin Yılmaz, *Tabersî'nin Nesh Anlayışı* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Süleyman Narol, *Şîî Bir Müfessir Olarak Tabersî'nin İtikâdî Konulara İlişkin Görüşleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004); isimli tez çalışmalarıdır.

¹ el-Furkân 25/1.

Makaleler ise şunlardır: Mahmûd Şeltût, “Takdîm li-kitâbi Mecma’i’l-beyân”, *Risâletü’l-İslâm*, 10, (1958), 229-241; Sabîh Hammûd eş-Şâtî, “Menhecü’t-Tabersî fî tefsîri’l-elfâz”, *Âdâbü’r-Râfideyn*, 13, (1981), 97-140; Nesrişah Saylan, “Tabersî’nin Kıraatlerin Hücetinde Kullandığı Delillerin İncelenmesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 87 (2018), 9-22; Mehmet Bağış, Mezhebî Tefsirlerde İman-Amel İlişkisi Bağlamında Büyük Günah ve Şefaât Meseleleri (Zemahşeri, Tabersî, Razi Örneğinde), *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 12/28, (2020), 885-905. Zikredilen tez ve makaleler dışında Tabersî’nin *Mecmau’l-Beyân* isimli tefsiriyle ilgili tespit edebildiğimiz 4 tane yüksek lisans tezi ve 4 tane makale mevcuttur. Çalışılan tez ve makalelere bakıldığında Tabersî’nin *Mecmau’l-Beyân* tefsirindeki ahkâm ayetlerine yönelik bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada, *Mecmau’l-Beyân*’da yer alan ahkâm ayetlerinin tefsir yöntemi tahlil edilmeye çalışılmıştır.

1. Tabersî ve *Mecmau’l-Beyân* İsimli Tefsiri

1.1. Tabersî’nin Hayatı ve İlmi Kişiliği

Ebû Alî Emînüddîn (Emînü’l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî² 470/1077 yılında Taberistan’da, diğer bazı rivâyetlere göre ise Tefriş ismindeki köyde dünyaya gelmiştir.³ İkamet ettiği yerlere istinaden Meşhedî veya Sebzevârî olarak da anılmaktadır. Ancak meşhur olması ve TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi’nde tercih edilmesinden dolayı çalışmada müfessirin ismini Tabersî olarak kullanacağız.⁴ Ebû’l-Vefâ Abdülcebbâr b. Ali el- Mukrî er-Razî, Ebû Ali b. Şeyh et-Tusî, Muvaffakuddîn Hüseyin b. Feth el-Vaiz el-Bakrâbâdî, Ebû Tâlib Muhâmmmed b. Hüseyin b. Bâbeveyh el-Kummî gibi âlimlerden ders almış, tahsilinden bir müddet sonra Horasan’da hocalık yapmıştır, başta oğlu Radiyyüddin olmak üzere Reşîdüddîn İbn Şehrâşûb et-Tabersî, Kutbüddîn er-Ravendî ve Burhâneddîn Muhâmmmed Ali el-Kazvînî gibi birçok öğrenci yetiştirmiştir.⁵ Meşhed’teki ikametinin ardından 523/1129 yılında Sebzevâr’a yerleşmiş, ömrünün geri kalanını burada geçirmiş ve 548/1154 senesinde vefat etmiştir.⁶

1.2. *Mecmau’l-Beyân* ve Genel Özellikleri

Tabersî; tefsir, hadis, fıkıh ve ahlâk başta olmak üzere birçok alanda eserler te’lif etmiş velûd bir müfessirdir. Tefsire dair yazdığı *Mecmau’l- beyân fî tefsiri’l-Kur’ân, el-Kâfi*

² Müntecebüddîn İbn Bâbeveyh, *Fihristü esmâi ulemâi’s-Şîa ve musannîfihim*, (Tahk. Abdülaziz et-Tabatabâî), (Kahire: Mecmeu’z-Zevâhiri’l-İslâmiyye, 1983), 144; Ağa Büzürg-i Tahrânî, *Tabakâtü a’lâmi’s-Şîa*, (Tahk. Ali Nakî Münzevî), (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1972), 143; Muhammed Bâkır el-Hânsârî, *Ravdatü’l-cennât fî ahvâlî’l-ulemâi ve’s-saâdât*, (Kum: 1392), 5/489; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirîn*, (Kahire: Daru’l-Hadîs, 1961), 2/99.

³ Etan Kohlberg, “al-Tabrisî”, *The Encyclopaedia of Islam*, (Leiden: Brill Yayınevi, 1998), 10/40; Mustafa Öz, “Tabersî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/324; Hânsârî, *Ravdatü’l-cennât*, 5/490.

⁴ İsim ve nisbesiyle ilgili olarak bkz. Musa Kazım Yılmaz, “*Tabresî ve Tabatabâî’de İmâmîyye Tefsîri*” (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1985), 23.

⁵ Öz, “Tabersî”, 39/324; Zehebî, 2/ 74.

⁶ Hânsârî, *Ravdatü’l-cennât*, 5/490; el-İmâm es-Seyyîd Muhsin el-Emîn, *A’yânü’s-Şîa*, (Beyrut: Dâru’t-Teârûf, 1983), 8/398.

eş-şâfi' ani'l-keşşaf ve *Cevâmî'u'l-camî* eserler arasında bu çalışmaya konu olan eser *Mecma'u'l-beyân li-ulûmî'l-Kur'ân* (*Mecma'u'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*) isimli eseridir.

Mecmau'l-Beyân ilki 1268/1852 olmak üzere 1306/1889, 1333/1913 ve 1374/1954 yıllarında farklı cilt hacimleriyle İran'da basılmıştır. Daha sonra *Dârü't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye* tarafından 1378/1958'de on iki cilt olarak Kahire'de basılmıştır.⁷ Bizim elimizde mevcut bulunan baskı, ilk baskısı 1418/1997 tarihinde Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye tarafından Beyrut'ta yapılan baskıdır.

Tabersî kendisinden sonrakiler üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Tefsiri özetlenmiş, haşiye ve şerhler yazılmıştır. Hicri IX. yüzyıl şîî âlimlerinden Zeynuddin Ali b. Yunus el-Âmilî, *Mecmau'l-Beyân'ı*, *Zubdetu'l Beyânî'l-Muntazaa min Mecmai'l-Beyân* adı ile özetlemiştir. Mevla Halil Gazi el-Kazvînî tefsire haşiye yazarken, Molla Ağa Tahrânî *Mufaddalu'l-Beyân fî İlmi'l-Kur'ân* adıyla Farsça'ya çevirmiştir. XI. yüzyıl âlimlerinden Muhammed Hüseyin Tâhirî Kazvînî adı geçen tefsirdeki şîirlere *Şerhu Şevâhidi Mecmai'l-Beyân* adıyla şerh yazmıştır. Son olarak Muhammed Bakır Nâsırî bu tefsiri *Muhtasar-ı Mecmai'l-Beyân* adı altında üç cilt halinde özetlemiştir.⁸

Tabersî'nin tefsiri, içerdiği şîî düşünceler ve itizâlî görüşler bir yana alanında önemli eser kabul edilir. Eser, müellifinin açıkladığı yöntem üzere tam bir uygunluk ve tertiple Kur'ân'ı tefsir eder.⁹ Dil ile ilgili tartışmaları da içeren, Kur'ân'ın söz diziminin ve anlamlarının ifade edildiği, nüzûl sebepleriyle ve kırâatlarla ilgili farklı görüşlerin de yer aldığı bir başyapıttır.¹⁰

Tabersî mukaddime kısmında tefsirinin metoduyla ilgili; Kur'ân âyetlerinin sayısını, meşhur olan kırâat âlimlerinin ve râvilerinin isimlerini, tefsir, te'vil ve ma'nâ kelimelerinin anlamlarını ve re'y ile tefsiri caiz görenlerle görmeyenlerin Kur'ân'dan getirdikleri delillerini açıklar. Kur'ân'ın isim ve manalarını, Kur'ân'ın icazını, Kur'ân ehlinin faziletiyle ilgili gelen haberleri, Kur'ân okuyan kârî için lafzı güzelleştirmenin ve sesi tezyin etmenin müstehap oluşunu¹¹ içeren yedi kısım bilgiye sahip olmanın öneminden bahseder.

Tabersî'nin tefsirinde rivâyete oldukça yer verilmiş olsa da onun tefsirinin dirâyet ağırlıklı ve oldukça sistematik bir tefsir olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin o, bir sûreyi tefsir etmeden önce, o sûrenin başka isimleri varsa ona değinir.¹² Âyetin lügat ve i'râbla ilgili kısımlarını açıkladıktan sonra معنى isimli bir başlık atarak âyetin tam olarak ne anlam ifade ettiğine değinir ve sonrasında konuyla ilgili rivayetleri sıralar. Ardından sûrenin faziletlerinden -zaman zaman hadislerle başvurarak- bahseder. Kırâat farklılıklarını قراءة¹³

⁷ Musa Kazım Yılmaz, "Mecmau'l-beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 28/257.

⁸ Aslan Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsîr Anlayışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2007), 29.

⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 2/126.

¹⁰ Hasan es-Sadr, *Te'sîsü's-Şî'a li ulûmî'l-İslâm* (Kum: İntişârâtü A'lemî, 1996), 340.

¹¹ Tabersî, Ebû Alî Emînuddîn el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl. *Mecmau'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1/11-18.

¹² Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 1/20.

¹³ Tabersî *Mecmau'l-beyân*, 1/48.

başlığı altında, kırâatları gramer açısından değerlendirdiği bölümü ¹⁴ حجة başlığı altında, âyetle geçen bazı kelimelerin lügat manalarını ise ¹⁵ لغة başlığı altında zikrederek âyetleri tefsir etme metodunu benimser. Sûrelerle ilgili olan kıssalar varsa ¹⁶ قصة başlığı altında inceler. Sûre ve âyetlerin zaman zaman nüzûl sebebiyle ilgili bilgiyi ise ¹⁷ نزول başlığı altında ırah eder.

Tabersî'nin, âyetleri tefsir ederken yerine göre farklı âyet ve hadislerle, yerine göre sahabe ve tâbiundan gelen rivâyetlere başvurduğunu sık sık görölmektedir. Örneğin: Fatiha sûresinin yedinci âyetinde "...nimet verdiklerinin yoluna" kısmını tefsir ederken "Yani Sana itaatle kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna" dedikten sonra bir başka ayeti¹⁸ delil olarak getirmiştir. Mezkûr âyetin tefsirinin devamında "gazaba uğrayan kimselerin yoluna değil" ifadesindeki "gazaba uğrayanlar"ın Yahudiler olduğunu söylemiş, şu âyet-i kerîme de bunun delilidir." demiş ve Maide sûresi 60. âyeti zikretmiştir.¹⁹

Tabersî, tefsirde Hz. Peygamber'in (sas) hadislerinin olması gerektiğini önemsemiş ve bu durumu şu ifadelerinde özetlemiştir: "Eğer âyet açıklanmaya ihtiyaç duyan mücmel bir âyet değilse Arapça'yı ve i'râbı bilen bir kimse tarafından Cenâb-ı Allâh'ın murâdı kesinlikle anlaşılır. Buna örnek olarak şu âyetleri verebiliriz: "Sonuç itibariyle hepinizin mâ'bûdu tek bir ilahtır."²⁰ ve "Rabbin hiç kimseye haksızlık etmez."²¹ Eğer âyet mücmel olup zahirinden ayrıntılı bir şekilde murâd anlaşılmıyorsa Hz. Peygamber'in (sas) açıklamasına ihtiyaç duyar. Şöyle ki: "Namazı kılın, zekâtı verin"²² ve "Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin; hasat günü de hakkını verin."²³ âyetleri Hz. Peygamber'in (sas) açıklamasına ihtiyaç duyar. Nitekim Hz. Peygamber (sas) Allah'tan gelen bir vahiy ile namazların kısımlarını, rek'atların sayısını, zekâtta nisap miktarlarını vb. konuları açıklamıştır."²⁴

Tabersî, tefsirinde sahabe ve tabiundan gelen rivâyetlere de yer vermiştir. En çok rivâyetlerini aldığı sahabileri Hz. Ali (ra), İbn Abbas, İbn Mes'ud, Hz. Aişe (ra), Enes b. Malik, Abdullah b. Amr b. As, Ebu Said el-Hudri şeklinde sıralamak mümkündür.²⁵ Örneğin Kur'ân'da "Hayır! Kim bir kötölük işler de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte bu kimseler cehennemliktirler; onlar orada ebedî olarak kalırlar."²⁶ âyetinin tefsirinde şu ifadelere yer vermiştir: "سَيِّئَةً kelimesi hakkında ihtilaf edildi. İbn Abbâs, Mücahid ve

¹⁴ Tabersî *Mecmau'l-beyân*, 1/48.

¹⁵ Tabersî *Mecmau'l-beyân*, 1/49.

¹⁶ Tabersî'nin kıssaların açıklanmasına yönelik veya nüzûl sebebi ile ilgili kullandığı kaynaklarla ilgili bkz. Mustafa Şentürk, *Kur'ân'ın Sünnî Ve Şîî Yorumu -İbn Atiyye Ve Tabersî Örneği-*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2008), 78-81.

¹⁷ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 1/171, 248.

¹⁸ en-Nisâ 4/69.

¹⁹ Tabersî, *Mecmau'l-beyân* 1/41.

²⁰ el-Hac 22/34.

²¹ el-Kehf 18/49.

²² el-Bakara 2/43.

²³ el-En'âm 6/141.

²⁴ Tabersî, *Mecmau'l-beyân* 1/14.

²⁵ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 3/45; 3/42; 5/26; 10/334; 2/97; 9/322; 2/307; 5/82.

²⁶ el-Bakara 2/81.

Katâde ve onların dışındakiler dediler ki: Buradaki *seyyie*, *şirk* manasındadır. Hasan dedi ki: Bu kelime, ateşi gerektiren büyük günahdır. Süddi dedi ki: Allah'ın ateş vadettiği günahlardır. İlk görüş mezhebimize muvafıktır. Çünkü şirkin dışındaki günahlarla ateşte ebediliğe müstehak olunmaz.”²⁷ Ayrıca Tabersî'nin, zaman zaman “imamlarımızdan mervidir.”, “imamlarımızdan rivâyet edilmiştir.” şeklindeki ifadelerinden sonra kendi imamlarından haber rivâyetlerini tefsirinin birçok yerinde görmekteyiz.²⁸ İmamlarımız denirken kastedilen imamlar genellikle Ebû Abdullah Cafer es-Sâdık (ö.148/765) ve Ebû Cafer el-Bâkır (ö.114/733). Örneğin “Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeylerden dolayı insanlara haset mi ediyorlar? Oysa İbrâhim soyuna da kitabı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümlerlik bahsettik.”²⁹ âyetini tefsir ederken Tabersî; “Yoksa insanlara haset mi ediyorlar?” kısmıyla ilgili şunları söyler: “Bunun manası ‘aksine insanlara haset ediyorlar.’ şeklindedir. Buradaki ‘insanlar’ lafzıyla ilgili farklı görüşler vardır... Bu görüşlerden ikincisi ‘insanlardan maksat Nebi (sas) ve O'nun ailesidir.’ ki bu, Ebu Cafer'den rivâyet edilmiştir.”³⁰ Görülmektedir ki Tabersî, rivayetleri alıp zikretme bağlamında sünnî-şîi ayrımı gözetmese de aldığı bu rivayetleri değerlendirme bağlamında kendi imamlarına ayrı önem vermekte ve onları tercihe şayan görmektedir.

2. Ahkâm Âyetlerini Tefsir Metodu

Gerek ibadetlerden olsun gerek muamelattan olsun insandan sadır olan her söz ve amel hakkında İslâm'ın bir hükmü vardır. Bu hükümlerden bazıları Kur'ân âyetleriyle açıkça beyan edilmiş, bazıları hakkında genel prensipler koyulmuş, bazılarında da sadece birtakım işaretlerde bulunulmuştur.³¹ Bundan dolayı Kur'ân'ın fikhî yönünü oluşturan âyetleri iki kısımda değerlendirmek mümkündür: Birincisi, hükümlerde kendisi açıklanan âyetler ki bunlar çoktur: el-Bakara, en-Nisâ, el-Mâide, el-En'âm sûreleri gibi; ikincisi, istinbat yoluyla hükme ulaşılan âyetler. İstinbat yoluyla hükme ulaşılan âyetler de iki kısımdır: Birincisi, başka bir âyeti ekleme yapmaya gerek duymadan hükme ulaşılan âyetler. İkincisi ise, başka bir âyeti ekleme yaparak hüküm istinbatına gidilen âyetler.³²

Hukukî ilişkilerin düzenlenmesine ait kaide ve hükümlerin yer aldığı “füru'ul-fıkıh” kitaplarına baktığımız zaman, namaz ibadeti ile buna hazırlık mahiyetinde olan taharet yani dini temizlik, zekât, oruç ve hac gibi ibadetler hatta cihad da bunların içerisine katılarak “ibâdât” bahsi içinde yer almıştır. İbadetlerden sonra genel adı “muamelât” olan hukukî münasebetler, başlıca akitlerin kaidelerini de veren büyü (satım), yahut özellikle aile hukukunu ihtiva eden “nikâh, talak” gibi konular da “muamelât” kısmında mütalaa edilmiştir. Bugün amme hukukunun önemli bir bölümünü teşkil eden ceza hukuku

²⁷ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 1/220.

²⁸ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 5/209.

²⁹ en-Nisâ 4/54.

³⁰ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 3/83.

³¹ Mevlüt Güngör, *Kur'ân Tefsirinde Fikhî Tefsir Hareketi Ve İlk Fikhî Tefsir*, (İstanbul: Kur'ân Kitaplığı Yayınları, 1996), 15-16.

³² İmam Bedrettin Muhammed bin Abdillâh ez-Zerkeşi, *El-Burhan fi ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, (Kahire: Darü İhyai'l Kütübi'l Arabiyye, 1957), 2/4.

muamelatın sonunda yer almış, “hudûd, kısas, cinâyât...” gibi başlıklar altında incelenen ve açıklanan bu hüküm ve kaidelere “ukûbât” genel ismi verilmiştir.³³

Zaman ve mekânla değişiklik arz eden tefsir ilminin, insan tefekkürü geliştikçe ve hadiseler çoğaldıkça bütün bunları bünyesine almaya çalışması ve buna bağlı olarak araştırma alanın genişlemesi olağandır. Külli emir ve prensipleri ihtiva eden ahkâm âyetlerinin ise hayata hemen tatbik edilmesi icap ettiğinden, Kur’ân Hz. Peygamber’e (sas) indirildiği günden itibaren, bu âyetlerin tefsiri üzerinde durulması gerekmiştir.³⁴

2.1. İbadetlerle İlgili Ahkâm Âyetlerini Tefsir Yöntemi

Lügat itibarıyla عِبَدَ *a-b-d* fiil kökünden gelen *ibadet* kelimesi, “boyun eğme, itaat etme, teslim olma” gibi anlamlara gelmektedir.³⁵ Kur’an’da ibâdet kavramının tevhit, itaat, dua, boyun eğmek (tevazu, tezellül, huşu, istikân), iman ve salih amel, Allah’ı tesbih ve secde, Allah’ı bilmek ve tanımak gibi geniş bir anlamı vardır.³⁶ Dini bir terim olarak ise; “insanın Allah’a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O’nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar için kullanıldığı gibi genel olarak aynı mahiyetteki düşünüş, duyuş ve sözleri de ifade eder.”³⁷ Kur’an’da Allah’a ibâdet kavramı, tek ilâh olarak O’na inanmak, buyruklarına ve yasaklarına boyun eğmek, koyduğu hükümleri (namaz, hac, zekât, oruç vb.) yerine getirmek, O’nun koyduğu helal ve haramları benimsemek, O’na karşı büyüklenmemek, zahirde ve batında O’nun hükmüne razı olmak, kısacası hakiki ilah olarak O’nu benimsemek gibi anlamları ihtiva eder.³⁸

2.1.1. Namazla İlgili Âyetlerin Tefsir Metodu

Namazla ilgili ahkâm âyetleriyle ilgili Tabersî, örneğin; وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ *“Elbiseni tertemiz tut!”*³⁹ âyetinin tefsirinde “Yani giyilen elbiselerini namaz için necasetten temizle!” anlamını ifade ettiğini söyler. Ayrıca Tâvûs, Zeccac, İbn Sîrîn ve İbn Zeyd gibi âlimlerin görüşlerini ifade ettikten sonra, muhtemelen katıldığı görüşü sona bırakır ve der ki: “Mü’minlerin Emiri (a.s.) şöyle dedi: Elbiseyi temizlemek hüznün ve kederi giderir ki bu namaz için bir temizliktir.”⁴⁰

Taharet yani temizlik konusuyla يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ *“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman...”*⁴¹ âyetiyle ilgili Tabersî, namazı ikame etmenin akitlere vefa emrinin cümlesine dâhil olduğunu, namazı ikamenin şartlarından birisinin de temizlik olduğunu ifade eder. “Namaza kalktığınızda” ifadesinden maksadın “temiz

³³ Hayreddin Karaman, Anahatlarıyla İslâm Hukuku 1 (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993), 25-26.

³⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr yayınları, 2010), 464.

³⁵ Muhammed bin Ebi Bekir b. Abdil Kadir er-Razi, *Muhtaru’s-sıhah*, Thk. Muhammed Hatır, (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1995), “abd”, 408; İbrâhim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu’cemü’l-vasît* (İstanbul: el-Mektebetü’l İslâmiyye, ty.), “abd”, 579.

³⁶ Fikret Karaman ve Diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), “İbadet”, 285.

³⁷ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 19/248.

³⁸ İsmail Karagöz, *Kur’ân’da İbâdet Kavramı*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1997), 53.

³⁹ el-Müddessir 74/4.

⁴⁰ Tabersî, *Mecmau’l-beyân*, 10/133.

⁴¹ el-Mâide 5/6.

olmadığınız vakit namaz kılmak istediğinizde” ifadesi olduğunu dolayısıyla burada iradenin hazfedildiğini söyler. Ayrıca Tabersî “âlimlerden bazıları “Hz. Muhammed (sas) bu âyeti okuyarak her namaz için abdest aldı, sonradan gelen halifeler de böyle yaptılar”⁴² hadisini delil getirerek her namaz için abdest alınması gerektiğini söylemişlerdir.” der. Ancak Tabersî bu hadisteki abdest tecdîdinin mendup olarak görülmesi gerektiğini çünkü âlimlerin neredeyse hepsinin ittifak ettikleri görüşün birinci görüş olduğunu söyler.⁴³

Namaz konusuna gelince ele alacağımız mevzu namaz vakitleri ve buna delalet eden âyetlerin tefsirleridir. Bu âyetlerden birisi *وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيْ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ* “Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kılın...”⁴⁴ âyetidir ki bu âyetin tefsirinde Tabersî “namazın ikame edilmesi”nden maksadın “rükusuyla, secdeleriyle ve sair farzlarıyla namazı eda etmektir.” der ve “gündüzün her iki tarafından” maksadın “sabah namazı ve akşam namazı olduğunu; “gecenin gündüze yakın saatleri” ifadesinden maksadın da yatsı namazı olduğunu söyler.⁴⁵ Dolayısıyla farz namazı üç vakitle sınırlar.

2.1.2. Oruçla İlgili Âyetlerin Tefsir Metodu

Tabersî oruç âyetiyle *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ* “Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı.”⁴⁶ ilgili olarak şeriatte bilinen oruç ibadetinin tüm müslümanlara farz kılındığını, “umulur ki sakınırsınız” ifadesinden maksadın da “oruç ibadeti sayesinde günahlardan korunmak için” anlamında olduğunu söyler.⁴⁷ Buraya kadar olan kısımda Tabersî’nin ehl-i sünnet müfessirlerinden çok farklı bir görüş ortaya koymadığı görülmektedir. Ancak, yine oruçla ilgili olan *أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ* “İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar...”⁴⁸ âyetini tefsir ederken Tabersî kendi mezhebinin görüşlerini dile getirmiş ve kendi mezhep imamlarından rivâyetleri ortaya koymuştur. Mezkûr âyetin “İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar.” kısmıyla ilgili olarak Tabersî şunları söyler: “Bu âyet yolcunun ve hastanın oruç tutmamasının vücûbiyyetine delalet eder. Çünkü Allah orucu kaza etmeyi sefer ve hastalık nedeniyle vacip kılmıştır. Bunun vacip olduğunu Ömer b. Hattab, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Avf gibi sahabelerden bir cemaat de söylemiştir. Ayrıca bu husus imamlarımızdan da rivâyet edilmiştir. Arkadaşlarımızdan Ebu Abdullah şöyle söylemiştir: “Ramazan ayında seferde oruçlu olan kimse, hazafta iftar eden kimse gibidir. Şâyet bir adam oruçlu iken seferde ölürse ben onun cenaze namazını kılmam.”⁴⁹

Âyette geçen “güç yetirenler” ifadesi ile ilgili Tabersî der ki: “Bunun manası daha önceden oruca güç yetirip sonrasında güç yetiremeyecek hale düşenlerdir. Bu görüş Süddî’den rivâyet edilmiştir. Ahabamızın Ebu Abdullah’tan rivâyetine göre ise bunun

⁴² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Hamad el-Cuma ve Muhammed Lahidan (Riyad: Mektebeti'l Rüşd, 2006), “Kitabu't-tahâret”, 1/29.

⁴³ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 3/234.

⁴⁴ Hûd 11/114.

⁴⁵ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 5/267.

⁴⁶ el-Bakara 2/183.

⁴⁷ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 2/4.

⁴⁸ el-Bakara 2/184.

⁴⁹ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 2/6-7.

manası normalde oruca güç yetirebildiği halde yaşlılık, susuzluk veya buna benzer nedenlerden dolayı oruç tutamayacak hale gelenlerdir. “Onun fidyesi fakiri doyurmaktır.” ifadesiyle ilgili olarak “Fidyenin miktarı hakkında ihtilaf edildi. Irak ehli dediler ki: Her gün bir sâ'in yarısıdır. İmam Şafi dedi ki: Her gün için bir müd'dür. Bize göre ise eğer o kişinin maddi durumu iyiye iki müd, değilse bir müd olarak verir.”⁵⁰

2.1.3. Zekâtla İlgili Âyetlerin Tefsir Metodu

Tabersî, *كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا* “Her biri ürün verdiğiğinde ürününden yiyin; hasat günü de hakkını verin; fakat israf etmeyin!”⁵¹ âyetinin tefsirinde şunları söylemiştir: “Bu hasat gününde hak olanı vermek demektir. Bununla ilgili iki görüş vardır: Birincisi; Abdullah bin Abbas, Muhammed bin Hanefi, Zeyd bin Eslem ve Said bin Müseyyeb gibi kimselerden rivâyet edildiğine göre bu âyette emredilen zekât olan öşürdür. İkincisi ise Cafer bin Muhammed, Ata ve Mücahit gibi kimselerden rivâyet edildiğine göre bu âyet fakirlere verilen şeylerden kolay olanın verilmesini emretmektedir. İbrahim ve Süddi ise şöyle demişlerdir: Bu âyet öşrü farz kılan âyetle nesh edilmiştir. Zira bu âyet Mekki bir âyettir. Halbuki zekât âyeti Medine’de nazil olmuştur. Zekât her sadakayı nesh etmiştir. Çünkü zekât farziyeti sadece hasat gününde ortaya çıkmaz.⁵² Yine *إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا* “Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler...”⁵³ âyetiyle ilgili Tabersî: “Âyetteki *الصَّدَقَاتُ* “sadakalar” ifadesinin manasından maksat sadaka değil malların zekâtıdır ve sadece bu anılan kimseler içindir.”⁵⁴ der.

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبِئْسَ لَهُمْ بَعْدَ ابْتِغَاءِ الْبِرِّ يُولُودًا “Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjde!”⁵⁵ âyetinde Tabersî, benzer bir şekilde hadisten delil getirmiş ve mezkur âyetle ilgili olarak şunları söylemiştir: “Yani malı toplayıp zekâtını vermeyen kimseler demektir. Rasûlullah (sas) “Zekâtı verilen mal gizli de olsa depolanmış mal(kenz) değildir; buna karşılık zekât zamanı geldiği halde içerisinden zekâtı verilerek arındırılmamış olan mal ise, açıkta da olsa kenz’dir.” buyurmuştur.⁵⁶

Zekât verilecek malın özelliklerini içeren şu âyette *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ* “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden verin.”⁵⁷ Tabersî şu ifadelere yer vermiştir: “Burada hitap mü’minleredir. Yani ticaretle kazandığınız şeylerin temizlerinden tasadduk edin” demektir. Bunu İbn Mesud ve Mücahid demiştir.” Bu âyetle ilgili olarak Tabersî Peygamberimiz’den (sas) şu hadisi zikreder: “Ey tüccarlar topluluğu! İçinizden Allah’tan korkan, iyilik yapan ve zekâtını verenler hariç hepiniz günahkârsınız.”⁵⁸ Tabersî bu hadisi zikrettikten sonra Peygamberimizin şu hadisini Hz. Aişe’den nakleder: “Bir kimsenin yediği en temiz yiyecek kendi kazancından yediği yiyecektir. O kimsenin evladı da kendi kazancındandır.” Sonra da Hz. Ali’den “Kim

⁵⁰ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 2/7.

⁵¹ el-En’âm 6/141.

⁵² Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 4/140.

⁵³ et-Tevbe 9/60.

⁵⁴ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 5/54.

⁵⁵ et-Tevbe 9/34.

⁵⁶ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 5/34.

⁵⁷ el-Bakara 2/267.

⁵⁸ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 2/149.

bilinçsizce ticaret yapar ve faize düşerse o kişi ticaretinde başarıya ulaşamaz.” sözünü nakleder.⁵⁹

2.1.4. Hacla İlgili Âyetlerin Tefsir Metodu

Tabersî, وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ “Hacı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin”⁶⁰ âyetinde, “Allah cihadın farzıyetinden sonra hac ve umreyi de bu âyetle farz kılmıştır. Yani Hacı ve Umreyi menasikine ve hudutlarına göre tamamlayın demektir. Bize göre Umre de Hac gibi vaciptir. İmam Şafii de Cedîd’inde aynı görüştedir. Ancak Irak ehli, sünnet olduğunu söylemişlerdir. Ardından Tabersî haccın farz ve sünnetlerini tek tek sıralamıştır: “Haccın rükunları şunlardır: Niyet, ihram, Arafat’ta vakfe, Meş’ar’da vakfe, ziyaret tavafı, Safa ve Merve arasında sa’y. Haccın rükunları içerisinde yer almayan farzları şunlardır: Telbiye ve iki rekatlık tavaf namazı. Umrenin farz olan rükunları ise niyet, ihram, ziyaret tavafı ve sa’ydır.”⁶¹ Hac ile ilgili الْحَجَّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ “Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur”⁶² âyetinin tefsirinde Tabersî: “الْحَجَّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ” yani belirlenmiş bilinen vakitler demektir. Bu vakitlerle ilgili bir değiştirme, öne alma veya te’hir caiz olmaz. Ebu Cafer’den gelen bir rivâyetten dolayı bize göre haccın bilinen vakti Şevval, Zilkade ve Zilhicce’den on gündür. İbn Abbas, Mücahit ve Hasan da aynı görüştedirler. Bilinen vakitlerde olduğu için ancak bu aylarda hac için ihrama girilirse bu caiz olur. Bunda ihtilaf yoktur. Bize göre temettü haccı için yapılan umre ihramı da yine bu aylarda olmazsa sahih olmaz. فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ “ Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse” Bu âyetin manası o aylarda hac yapmak kime vacipse demektir. Yani kim o aylarda ihramlı bir şekilde bulunursa demektir. Bunda ihtilaf yoktur. Mezhebimize göre temettü haccı için yapılan umrede de durum böyledir. فَلَا رَفَثَ “kadına yaklaşmak” Ashabımıza göre burada رَفَثٌ rafes kelimesiyle cimadan kinaye yapılmıştır. Bu aynı zamanda İbn Mesud’un ve Katade’nin de sözüdür. وَلَا فُسُوقَ “günaha sapmak” Ashabımızdan rivâyet edildiğine göre bu kelime كَذِبٌ yalan anlamındadır. Ancak İbn Abbas, Hasan ve Katade’den rivâyet edildiğine göre وَلَا فُسُوقَ kelimesi Allah’a karşı işlenen günahların tümünü kapsar ki bu mana daha yaygındır”⁶³ demiştir. Görüldüğü üzere birçok yerde “ashabımızdan rivâyet edildiğine göre veya mezhebimize göre” gibi ifadelerle mezhebini önceleyen Tabersî, bu kelimenin manasıyla ilgili kendi mezhebinin görüşünü ön plana çıkarmaktansa yaygın ve doğru olan kullanımı söylemekten geri durmadığı görülmektedir.

2.2. Muamelâtla İlgili Ahkâm Âyetlerini Tefsir Yöntemi

Sözlükte “Alış-veriş, kiralama gibi dünya işlerine müteallık şer’î ahkâm”⁶⁴ anlamına gelen “muamelat” sözcüğü dînî bir terim olarak şöyle tanımlanmaktadır: İslam fıkında itikat, ibadet ve ahlak tasnifinin dışında kalan evlenme, boşanma, nafaka, velâyet, vefat, iddet, miras, nesep, babanın çocuk, çocuğun baba üzerindeki haklarını “Aile ahkâmını”;

⁵⁹ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 2/149.

⁶⁰ el-Bakara 2/196.

⁶¹ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 1/32.

⁶² el-Bakara 2/197.

⁶³ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 1/37.

⁶⁴ Mustafa, “aml”, 628.

alışveriş, kiralama, trampa, rehin, kefâlet, vekâlet, ortaklık, borçlanma ve taahhütte bulunma gibi fertler arasında malî ilişkileri “Medeni ahkâmı”; hırsızlık, yol kesme, içki ve zina suçlarına verilen “Ceza ahkâmını”; adâlet, şûrâ, maslahat, yardımlaşma ve hüküm verme gibi idare edenlerle idare edilenler arasındaki ilişkileri düzenleyen “Kaza ahkâmını” ve Müslümanların zimmi, müste’men ve harbi gibi gayri Müslimlerle ilişkileri ele alan “Savaş ve barış ahkâmını” içine alan kavramdır.⁶⁵ Kısaca “muamelat” kapsamına mala ait iki taraflı anlaşmalar (muâvazât), evlenmeye ait hukuki hükümler (münâkehât), emniyete dayanan tek taraflı anlaşmalar (emânât) ve veraset meseleleri girer.⁶⁶

2.2.1. Nikâhla İlgili Âyetlerin Tefsir Metodu

Tabersî *وَإِنْ كُنْتُمْ أَلْيَامًا فَلْيَكُونُوا مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ* “İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin.”⁶⁷ âyetinin tefsirinde “Manası Ey Mü’minler! Hür olan erkek ve kadınlarınızdan evli olmayanları evlendirin. Buradaki emir mendubiyet ve vücubiyet ifade eder.”⁶⁸ der. Arkasından görüşünü delillendirmek mahiyetinde Rasulullah’tan (sas) birçok nakilde bulunur ve şu hadisleri zikreder: “Ey genç topluluğu! Aranızdan evlenmeye gücü yetenler evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan korumak ve iffeti muhafaza etmek için en iyi yoldur... Kim benim fitratımı seviyorsa sünnetime uysun. Evlilik de benim sünnetimdendir.”⁶⁹ Bu hadislerin dışında yine Tabersî, Peygamberimiz’in (sas) evliliğe tavsiyesine yönelik birçok hadisi bu âyetin altında zikretmiştir. Yine Tabersî, *وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْكُمْ مِثْقَالًا غَلِيظًا* “üstelik onlar sizden sapasağlam bir söz de almışken...” âyetini tefsir ederken *مِثْقَالًا غَلِيظًا* “sapasağlam bir söz” ifadesine özellikle dikkat çeker ve şunları söyler: “Bu ifade evlilik sırasında iyi geçinmeye ve ma’rufa göre davranmaya dair verilmiş bir sözdür. Bu Ebu Cafer’den rivâyet edilmiştir. Zira Peygamberimiz (sas) bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “Kadınları Allah’ın emaneti olarak aldınız ve kendileriyle birleşme hakkını da Allah’ın hükmüyle kazandınız.”⁷⁰

Tabersî, *وَإِنْ كُنْتُمْ أَلْيَامًا فَلْيَكُونُوا مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ* “Yetimlerin hakkına riâyet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın.”⁷¹ âyetiyle ilgili irab, nüzul sebebi, nazm gibi ayrı ayrı başlıklar açmış ve sonunda *manâ* başlığı altında şunları söylemiştir: *فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ* “beğendiğiniz kadınlardan” ifadesinden maksat size helal olan kadınlardır. Çeşitli sebeplerle evlenilmesi haram olan kadınlar değildir. “ikişer, üçer, dörder” ifadesinin manası iki, üç veya en dört kadınla aynı zamanda nikâhlanabilirsiniz demektir. Bu âyetin sonucunda iki, üç ve dört kadın yani toplamda dokuz kadınla nikâhlanabilir denilemez. Yani zikredilen sayıların bir araya getirilmesi mümkün değildir. *فَإِنْ كُنْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً* “Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın...” Dört kadın veya üç kadın arasında paylaşırma, nafaka veya eşitlenmeyi

⁶⁵ Emrah Dindi, *Kur’an’da İslam Öncesi Kültürün İzleri (Muamelat Örneği)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2014), 61.

⁶⁶ Wilhelm Heffening, “İbadat” *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 5/687.

⁶⁷ en-Nûr 24/32.

⁶⁸ Tabersî, *Mecmau’l-beyân*, 7/178.

⁶⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2001), “Nikâh”, 3.

⁷⁰ Ebul-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Riyâd, 2006, Hac, 147.

⁷¹ en-Nisâ 4/3.

sağlayan çeşitli unsurlarla ilgili haksızlık etmekten korkarsanız bir tanesiyle evlenin.”⁷² Netice itibariyle Tabersî çok eşlilikten ziyade bir kişiyle evlenmenin daha uygun olacağını söylemektedir.

Tabersî'nin *mehir* hakkındaki görüşlerini yine devam eden âyetin tefsirinde görmekteyiz: وَأَثُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً “Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin.”⁷³ Tabersî, kadınlara mehir verilmesini Allah’tan bir bağış olarak telakki eder. Ayrıca mehrin erkeğin kadına karşılıksız olarak bir borç vermesi şeklinde düşünülen görüşü de zikretmiştir. Âyetin devamı olan “Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da âfiyetle yiysin!” kısmıyla ilgili olarak Tabersî, “Burada hitap erkekleredir. Manası ise şudur: Verilenlerden herhangi birisini hibe olarak geri verirse, size verileni güzel ve rahat bir şekilde yiysin.”⁷⁴

2.2.2. Talakla İlgili Âyetlerin Tefsir Metodu

Tabersî talak konusuyla ilgili kendi görüşünü zikrettikten sonra başka mezheplerden aynı görüşte olan kimseleri delilleriyle birlikte zikretmekten çekinmez. Mesela وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ “Boşanan kadınlar kendi başlarına üç âdet süresince beklerler.”⁷⁵ âyetinin tefsirinde Tabersî şöyle demiştir: Bu âyetin manası “kendi kendilerine evlenmiş olmaksızın üç hayız müddetinin bitimine kadar beklerler” demektir. Âyetin lafzı haber lafzıdır ancak manası emirdir. Bize göre kuru’ kelimesinden maksat temizliktir. Zeyd bin Sabit, Hz. Aişe, ibn Ömer, İmam Malik, İmam Şafi ve Medine ehli de aynı görüştedir.⁷⁶

Tabersî, boşanmayla ilgili olarak; boşanmanın kaç defa olması gerektiği ve mehrin durumunun ne olacağı gibi hususların açıklandığı âyette⁷⁷ “boşanmanın iki defa olması” hususunu “iki defa geri dönüşün mümkün kılınması” olarak açıklar. “أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ” veya güzellekle serbest bırakmak” ifadesiyle ilgili de “Bununla ilgili iki görüş vardır: Birincisi: Bu, üçüncü boşamadır. İkincisi: İddetli olan kimseyi iddet bitimi ortaya çıkıncaya kadar terketmektir. Süddî ve Dahhâk’tan böyle gelmiştir. Bu aynı zamanda Ebu Cafer ve Ebu Abdullah’tan da rivâyet edilmiştir.”⁷⁸ Görüldüğü üzere Tabersî mevcut konu ile ilgili sünî âlimlerden olduğu kadar kendi mezhep imamlarından rivâyet etmeyi de ihmal etmemiştir.

2.2.3. Büyü’ (alış-veriş) İle İlgili Âyetlerin Tefsir Metodu

Tabersî, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ “Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın.”⁷⁹ âyetinde yer alan فَاكْتُبُوهُ “bunu yazın!” ifadesinde, bu emrin farz veya mendup olup olmadığı ile ilgili iki görüşün ileri sürüldüğünü, Ebu Said el-Hudri, Hasan ve Şa’bi’den rivâyet edilen mendup görüşünün hem daha çok kişi tarafından benimsendiğini hem de daha doğru, daha sahih olduğunu söylemektedir. Rebi’ ve Ka’b’dan gelen rivâyetler de emrin farz olduğu ifade edilmektedir.

⁷² Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 3/13.

⁷³ en-Nisâ 4/4.

⁷⁴ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 3/14.

⁷⁵ el-Bakara 2/228.

⁷⁶ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 2/77.

⁷⁷ el-Bakara 2/229.

⁷⁸ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 2/86.

⁷⁹ el-Bakara 2/282.

Tabersî görüldüğü üzere bir ahkâm âyetiyle ilgili olarak başkalarının görüşlerini zikretmekle birlikte kendi görüşünü de açıkça ortaya koymaktadır. Âyetin *كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ* “Allah’ın kendisine öğrettiği gibi...” kısmının tefsirinde de aynı durumla karşılaşmaktayız. “Yazmanın farz olup olmadığı ile ilgili ihtilaf edildi. ‘Yazma işi cihad gibi yerine getirilmesi gereken bir farzdır.’ diyenler oldu.⁸⁰ Tabersî, “Sonra Allah şahit getirmeyi emrederek şöyle buyurdu.” demiş ve âyetin şu kısmıyla *وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رَجَالِكُمْ* “Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun.” ilgili şunları söylemiştir: “Yani *şahitleri isteyin ve yazılanlara şahitlik edin* demektir. Mücahid bu şahidin hür, akıl-balığ, âlim ve müslümanlardan olması gerekir; kâfirlerden ya da kölelerden olmayacağını söylemiştir. Bize göre ise şahitliğin kabulünde hürriyet şart değildir. Müslüman olmasının şart olması da sadece o Müslümanın adaletli olması şartıyladır.”⁸¹ Görüldüğü gibi Tabersî âyetle ilgili olarak kendi görüşünü de ifade etmiş ve referans olarak aynı görüşte olanları da zikretmiştir. Şahit olacak Müslümanın adil olma şartının delilini de yine âyetin tefsirinde görmekteyiz. *فَنْ لَمْ يَكُنَا رَجُلَيْنِ* “*Şahitler iki erkek olmazlarsa...*” Tabersî âyetin bu kısmının tefsirinde şöyle diyor: “Yani iki erkek şahit bulunmazsa bir erkek ve iki kadın olsun demektir. Bu durum şahitlikte adaletin şart olması anlamına gelir.”⁸²

Tabersî’nin tefsir yaparken başvurduğu metodlardan birisi de zaman zaman bir soru sorup o soruyu cevaplayarak âyeti anlatmasıdır. Bu metodun örneğini bu âyette görmekteyiz: “Âyette geçen *اِخْدِيْهُمَا* *ikisinden birisi* kelimesi neden tekrarlanmaktadır? Bunun cevabıyla ilgili iki görüş vardır.”⁸³ der ve her iki görüşü de zikrederek âyeti açıklar.

2.2.4. Feraizle İlgili Âyetlerin Tefsir Metodu

Tabersî, *كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ* “*Birinize ölüm yaklaştığında...*”⁸⁴ âyetiyle ilgili diyor ki: “Allah sonra diğer bir şer’i hükmü açıkladı ki o da vasiyettir. Yani hastalık ve çeşitli sebeplerden dolayı ölüm size geldiğinde demektir. Tabersî vasiyet edilecek mal miktarının ne olduğu ile ilgili âlimlerin ihtilaf ettiğini söylemiş, Zührî, İbrahim en-Nehaî ve İbn Abbas’ın görüşlerini zikrettikten sonra son olarak Hz. Ali’den gelen bir rivâyete yer vermiştir: Hz. Ali kölesinin hastalığı sebebiyle ona ziyarette bulunmuştu. Kölesi 600 ya da 700 dirhem param var, hepsini vasiyet etmeli miyim deyince Hz. Ali: Hayır, dedi. Çünkü Allah *لَنْ تَرَكَ خَيْرًا* “*eğer geriye mal bırakıyorsa*” demiştir. Malının çoğu değildir. Bize göre alınması gereken görüş de budur.⁸⁵ Görülüyor ki Tabersî âyetin tefsiriyle ilgili farklı görüşlere yer vermiş ancak Hz. Ali’den (r.a.) gelen görüşü esas almıştır.

Tabersî, *وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً* “*Eğer bir erkek veya kadının, annesi, babası ve çocukları bulunmadığı halde ...*”⁸⁶ âyetiyle ilgili öncelikle âyette geçen *كَلَالَةً* “Kelâle” lafzının manâlarına değinmiş ve “Kelâle, “İhata” demektir. Yani çocuk ve babadan oluşan nesebin aslını içerir” demiştir. Tabersî bu lafzın ne anlam ifade ettiğiyle ilgili yine birkaç görüşü zikretmiş ve son olarak kendi mezheplerinden olan Hüseyin b. Ali el-Mağribî’nin “Bana

⁸⁰ Tabersî, *Mecmau’l-beyân*, 2/178.

⁸¹ Tabersî, *Mecmau’l-beyân*, 2/179.

⁸² Tabersî, *Mecmau’l-beyân*, 2/180.

⁸³ Tabersî, *Mecmau’l-beyân*, 2/180.

⁸⁴ el-Bakara 2/180.

⁸⁵ Tabersî, *Mecmau’l-beyân*, 1/372.

⁸⁶ en-Nisâ 4/12.

göre “Kelâle” kelimesinden maksat insanın öldükten sonra arkasında bıraktığı şeydir.” şeklindeki görüşüne yer vermiştir.⁸⁷

Tabersî, Nisâ suresinin 11 ve 12. âyetleriyle ilgili olarak bu âyetlerin mirasçılara miras paylarının belirlenmesi açısından birer delil olduğunu, bundan dolayı Ehl-i Beyt'ten gelen haberleri özet olarak burada zikredeceğini bildirmektedir. Görüldüğü gibi sık sık Ehl-i Beyt'e atıf vardır. Tabersî âyetin tefsirine devam ederek: “Bil ki miras iki hususla sabit olur; nesep ve sebep. Nesepten maksat akrabalık, sebepten maksat evlilik.” der ve bir ahkâm tefsirinde olduğu gibi bu mevzuyu uzun uzadıya anlatır.⁸⁸

2.3. Ukûbatla İlgili Ahkâm Âyetlerini Tefsir Yöntemi

Sözlükte عَقَب a-k-b. fiil kökünden gelen عَقوبة “ukubet” mastarı azap veya ceza anlamındadır. Çoğulu عَقوبات “ukûbât” kelimesidir.⁸⁹ Allah'ın emir ve yasaklarına riâyet etmeyenlere uygulanacak cezalardır.⁹⁰

İslam dini iman, ibadet, muamelât (muameleler) ve ahlâk alanlarındaki prensiplerin uygulanmasını sağlamak, bunlarla ilgili emir ve yasakların ihlâlini önlemek, ferdî ve içtimaî hayatı bütün yönleriyle ıslah etmek maksadıyla gerek dünya gerekse ahiret hayatına yönelik olarak birtakım özendirici veya caydırıcı tedbirler almıştır. Bu tedbir ve müeyyidelerin tamamı ceza kavramının kapsamı içindedir. Sözlük anlamıyla da bağlantılı olan genel anlamda ceza, dünyevî veya uhrevî mahiyette özendirici veya caydırıcı müeyyideden ibarettir. Özel anlamda ise dünyada hukuk düzeni tarafından suçluya uygulanacak maddî ve mânevî müeyyideyi ifade eder. Bu mânadaki cezayı Arap dilinde *ukûbe* kelimesi, ceza hukukunda ise *el-fıkhü'l-cinâî* veya *et-teşrîu'l-cinâî* terimleri karşılamaktadır. İslâm hukuku, suç ve ceza konularını “ukûbât” adı altında toplamıştır. Kuran'da “ukûbât” diye ayrı bir bölüm yer almamaktadır. Ancak Kuran hükümlerinin sınıflandırılmasında ceza hukuku kapsamına giren konular, “ukûbât” adıyla anılır.⁹¹

İslâm hukukunda suç ve cezalar klasik kaynaklarda “ukûbât” adı altında üç başlıkta ele alınmaktadır. Bunlardan ilki kasten adam öldürme ve yaralama suçlarının cezası olan kısastır. İkincisi, had olarak isimlendirilen Kur'ân ve sünnette açıklanan suç ve cezalardır. Kur'ân ve sünnette açıklanmayan ve “ta'zîr” olarak isimlendirilen suç ve cezalar ise üçüncü grubu oluşturmaktadır.⁹²

⁸⁷ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 3/28;

⁸⁸ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 3/29-30.

⁸⁹ Ragıb el-İsfahanî, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân. çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012, “akb”, 713; Mustafa, “akb”, 628.

⁹⁰ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.), “akb”, 1/619.

⁹¹ Adil Bebek, “Ceza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 7/469.; İlhan Akbulut, “İslam Hukukunda Suçlar Ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52/1 (Şubat 2003), 167.

⁹² Suat Erdoğan, “Ta'zîr Suç ve Cezalarının Kanunilik İlkesi Açısından Değerlendirilmesi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 42/1, (Aralık 2023), 4.

2.3.1. Zinayla İlgili Âyetlerin Tefsir Metodu

Tabersî, zinanın kötü bir yol olduğunu bildiren وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانِيَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا “Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur.”⁹³ âyetinde “zina” kelimesini “bir kadınla nikâh akdi olmadan cinsel birleşme yapılması” olarak, “fahişe” kelimesini de “gerçekten çok büyük bir günah” olarak açıklamıştır. Sonra zinanın yasaklanmasına dair akli delilleri -ki onlar; çocuğun nesebinin bu yolla sabit olamayacağı, neseplerin kesilmesine sebep olacağı, mirasın iptali, sıla-i rahimin yok olması, evlat ve babalar arasındaki hukukun ortadan kalkacağı -sıralamış ve konuyla ilgili Hz. Ali’den (ra) rivâyetle Peygamberimiz’in (sas) şu hadisini zikretmiştir: “Zinada altı özellik vardır. Üçü dünyada üçü ahirettedir. Dünyadakiler: Yüzün nurunu giderir, rızkın kesilmesine sebep olur ve ölümü hızlandırır. Ahirettekiler ise; Cenab-ı Allah’ın gazabına, hesabın kötü oluşuna, ateşe girmeye ve ateşte kalıcı olmaya sebep olur.”⁹⁴

Zinanın cezası ile ilgili الرَّانِيَّةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ “Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun.”⁹⁵ âyetiyle ilgili olarak Tabersî, الرَّانِيَّةُ وَالرَّانِي “Zina eden kadın ile zina eden erkek” ifadesinden maksadın erkek ya da kadından kim zina ederse demektir; buradaki cins isim umum ifade eder demektir. Bu hükmün muhsan olmayan kadın ve erkeği kapsadığını, kadının ya da erkeğin muhsan olması durumunda ise ihtilafsız recm yapılması gerektiğini savunur. Âyetin طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ “Mü’minlerden bir topluluk” kısmını tefsir ederken İbn Abbas’tan, Hasan’dan, Mücahit’ten ve İbrahim’den rivâyetlerde bulunmuş, kendi imamları olan Ebu Cafer’in de aynı görüşte olduğunu söylemiştir. Görüldüğü üzere Tabersî sık sık kendi imamlarından rivâyetlerde bulunmaktadır.⁹⁶ Ayrıca bu âyeti tefsir ederken başka bir âyeti delil getirdiği de görülmektedir. Buradaki طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ “Mü’minlerden bir topluluk” ifadesinden maksadın bir, iki veya üç kişi olabileceğini çünkü şu âyetin buna delil olduğunu söyler: وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا “Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa...”⁹⁷ âyetinde olduğu gibi. Çünkü bu hüküm bir topluluk için sabit olduğu gibi bir kişi için de sabit olur.⁹⁸ الرَّانِي لَا يَنْكُحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً “Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir.”⁹⁹ âyetine gelince; Tabersî bu âyetin tefsiriyle ilgili farklı görüşler olduğunu söyler ve bu görüşlerden birincisini şöyle açıklar: “Burada kastedilen nikah akdidir. Âyet bir sebep üzerine indirilmiştir: Müslümanlardan birisi Peygamberimiz’e (sas) gelip Ümmü Mehzûl ile evlenmek için izin istedi. Bu kadın zina etmiş bir kadındı. Kapısının üzerinde bir işaret vardı ve öyle tanınırdı. Bunun üzerine bu âyet indirildi. Abdullah b. Abbas, İbn Ömer, Mücahid, Katâde ve Zührî’den böyle rivâyet edilmiştir. Âyette murad edilen yasaklamadır. Ebu Cafer ve Ebu Abdullah’tan gelen rivâyet bunu desteklemektedir: Âyette geçen kimseler Peygamberimiz (sas) döneminde zinayla meşhur olan erkek ve kadınlardı. Allah o erkek ve kadınları bu durumdan nehyetti. Kim ki böyle bir suçla tanınırsa ona had

⁹³ el-İsrâ 17/32.

⁹⁴ Tabersî, *Mecmau’l-beyân*, 6/188.

⁹⁵ Nûr 24/2.

⁹⁶ Tabersî, *Mecmau’l-beyân*, 7/160.

⁹⁷ el-Hucurât 49/9.

⁹⁸ Tabersî, *Mecmau’l-beyân*, 7/160.

⁹⁹ Nûr 24/3.

uygulandı. O halde tövbesi bilinene kadar onunla evlenmeyin.”¹⁰⁰ Dikkat edilirse Tabersî kendi imamlarından gelen rivâyetlere ayrı bir değer vermekte, onların rivâyetlerini referans olarak kullanmaktadır.

2.3.2. Kazfla İlgili Âyetlerin Tefsir Metodu

Sözlükte “herhangi bir şeyi atmak” anlamına gelen kazf,¹⁰¹ hususî bir manada “iftira” demektir.¹⁰² İslam hukukunda kazf, iftirada bulunanın had cezasıyla cezalandırıldığı kazif ve kazifte bulunanın (müfterinin) ta’zir cezasıyla cezalandırıldığı kazif olmak üzere iki çeşittir. Had cezasını gerektiren kazf; evli muhsan kişiye zina iftirasında bulunmak veya nesebini inkâr etmektir. Ta’zîr cezasını gerektirici kazf ise, evli, muhsan olsun gayr-i muhsan olsun herhangi bir kimseye zina iftirası ile nesebini inkâr dışında bir şeyler, bir madde-i mahsusa isnat etmektir.¹⁰³

Tabersî Kur’ân’daki وَالَّذِينَ يَزُمُونَ الْمَخْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءِ “İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere...”¹⁰⁴ âyetiyle ilgili olarak şunları söylemiştir: “Allah zina cezasını buyurduktan sonra zina iftirasının had cezasını zikrederek devam etti. İftira atanların şahitliğinin kabul edilip edilmemesiyle ilgili iftira atanın şahitliğinin ebedi kabulünü yasaklamış ve onlara fasık hükmünü vermiştir. Ancak bundan tövbe edip salih amel işleyen kimseleri müstesna kılmıştır. Bu istisnanın neye raci olduğu ile ilgili ihtilaf edilmiş olup iki görüş zikredilmiştir: Birinci görüş; had cezası uygulandıktan sonra tövbe etse de şahitliğinin kabul edilmemesi gerektiği yönündedir. Bu görüşü Hasan, Katâde, Şüreyh ve İbrahim zikretmiştir. Bu görüş aynı zamanda Ebu Hanife ve ashabının da görüşüdür. Diğer görüş ise had cezası uygulanmaksızın tövbe ettiği vakit şahadetinin kabul edileceği görüşü ki bu görüşte olanlar İbn Abbas, Mücahit, Zührîdir. Şafiî ve ashabının tercihi de bu yöndedir. Bu aynı zamanda Ebu Cafer ve Ebu Abdullah’ın da görüşüdür. İftira atanın had cezası ile ilgili; iftira atan köle ya da cariye de olsa fukahanın çoğunluğuna göre had cezası kırk sopadır. Arkadaşlarımızdan rivâyete göre hür ya da köle fark gözetmeksizin iftira cezası seksen sopadır. Çünkü âyetin zahiri bunu gerektirir. Ömer b. Abdülaziz ve Kasım b. Abdurrahman da bu görüştedir.¹⁰⁵

2.3.3. Kısaltla İlgili Âyetlerin Tefsir Metodu

Sözlükte كَسَّ k-s-s sülasi kökünden gelen bu fiil “kısaltmak takip etmek, izinden gitmek, açıklamak, öldürmenin karşılığında öldürmek, yaralamanın karşılığında yaralamak”¹⁰⁶ anlamlarına gelir. İstilahta ise katili maktul mukabiline öldürmek veya

¹⁰⁰ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 7/161.

¹⁰¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2003), 7/280

¹⁰² Gualtherus Hendrik Albert Juynboll, “Kazif” İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 6/527.

¹⁰³ Abdulkadir Udeh, *Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku*, Çev. Ali Şafak, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2012), 2/519.

¹⁰⁴ Nûr 24/4.

¹⁰⁵ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 7/162.

¹⁰⁶ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2003), “kss”, 7/389; Tahir Ahmet Zavi, *Tertibu'l Kamusi'l Muhit*, (Kahire: İsa el-Babî el-Halebî ve Şürekahü, 1981), 3/632.

mecruh (yaralı) yahut maktu (kesik) olan bir uzuv mukabilinde yaralayan ile katilin ona mümasil olan uzvunu yaralamak veya kesmektir.¹⁰⁷

Tabersî, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كَتَبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı.”¹⁰⁸ âyetiyle ilgili şöyle demiştir: “Öldürülenler hakkında müsasat vardır. Yani maktule ne yapıldıysa katile de aynı şey yapılacaktır. Buradaki öldürmeden maksadın kasten öldürmek olduğunda ihtilaf yoktur. Çünkü kısası gerektiren durum hataen/istemeyerek öldürme değil kasten/bilerek öldürme içindir. Sadık dedi ki: Hür olan bir kimsenin köle karşılığında öldürülmesi caiz değildir. Ancak şu kadar var ki şiddetli bir şekilde dövülür ve köleye diyet cezası ödenir. Şafii mezhebi de aynı görüştedir. Sadık devamla dedi ki: Bir adam bir kadını öldürürse, maktulün yakınları da diyet istese bir erkeğe verilmesi gereken diyetin yarısı verilir. İşte bu hakiki müsavattır çünkü kadının canı erkeğin canının yarısına eşittir. Bunun aynısını Taberi, tefsirinde Hz. Ali’den rivâyet etmiştir. Hür olanın karşılığında kölenin, erkeğin karşılığında da kadının öldürüleceği icma ile sabittir. Âyette bunu yasaklayan bir durum yoktur. Çünkü Allah erkeğin karşılığında kadını ve hürün karşılığında da köleyi öldürmeyin demedi. Dediğimiz gibi bu konu icma ile sabittir zira şu âyet: أَنْ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ “cana can”¹⁰⁹ bunun sebebidir.¹¹⁰ Görüldüğü üzere Tabersî muhtemelen kadının erkekten yarı miras pay hakkını düşünerek kısasta da aynı hükmün geçerli olduğunu söylemiştir.

2.3.4. Ta’zîrle İlgili Âyetlerin Tefsir Metodu

Sözlükte “engellemek, te’dîb etmek; desteklemek, saygı göstermek” manâlarında olan ta’zîr fıkıhta had suçları ve cinâyetlerdeki gibi belirli cezası bulunmayan suçlara verilecek, miktarı ve uygulanması yöneticiye veya hâkime bırakılmış cezaları ifade eder. Ta’zîr cezaları, had ve cinâyetlerde olduğu gibi emri bi’l-ma’rûf nehyi ani’l-münker vazifesini yerine getirmenin önemli araçlarından olup din, akıl, can, ırz ve malın korunması şeklindeki beş temel amaca uygun biçimde şer’an mâsiyet olduğu bildirilmiş, ancak toplumların kendi şartlarına göre düzenlenmek üzere cezaları tayin edilmemiş fiillere yöneliktir. Bu cezalar Allah hakları ve kul haklarının korunmasını hedefler; kötülüklerin yaygınlaşmasını, bireylere ve topluma zarar vermesini önleyici, suç işleyenleri te’dîb ve ıslah edici özellikler taşır.¹¹¹

Tabersî, bazı meselelerde sanki bir ahkâm tefsirinde olduğu gibi ahkâm âyetleriyle ilgili tafsilatlı açıklamalar yaparak farklı mezheplere ait görüşleri bütünüyle açıklamaktadır. Bunun örneğini وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا “Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına ellerini kesin.”¹¹² âyetinin tefsirinde görmekteyiz: “Ne kadar miktar çalınırsa el kesme cezasının uygulanacağı ile ilgili ihtilaf edildi. Bizim arkadaşlarımız dediler ki: Bir dinarın dörtte biri veya daha fazlasının çalınması

¹⁰⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1997), 3/244.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/178.

¹⁰⁹ el-Mâide 5/45.

¹¹⁰ Tabersî, *Mecmau’l-beyân*, 1/369.

¹¹¹ Tuncay Başoğlu, “Ta’zîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 40/198.

¹¹² el-Mâide 5/38.

durumunda el kesme cezası uygulanır. Aynı zamanda bu Şafii mezhebinin, Evzai'nin ve Ebu Sevr'in de görüşüdür. Onlar Hz. Aişe'den rivâyetle Peygamberimiz'in (sas) şöyle dediğini söylemişlerdir: Bir dinarın dörtte biri veya daha fazlasının hırsızlığından el kesme cezası olmaz. Ebu Hanife ve arkadaşları on dirhem veya fazlasının çalınması durumunda bu cezanın uygulanacağını söylemişlerdir. İmam Malik üç dirhem veya daha fazlası için sirkat cezası olabileceğini söylemiştir. Kesmenin keyfiyeti ile ilgili de ihtilaf edilmiştir. Çoğunluk fukahaya göre bilekten kesilmelidir. İmam Şafii'ye göre birinci hırsızlığında sağ eli kesilmeli, ikincisinde ise sol ayağı kesilmeli; İmam Ebu Hanife'ye göre üçüncü hırsızlığında kesme cezası uygulanmaz. Arkadaşlarımız ise dediler ki: Başparmak ve avuç hariç parmakları kökünden kesilir..." Ayrıca Tabersî, hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadın ifadesinde erkeğin önce zikredilmesini, zina eden kadın ve zina eden erkek ifadesinde ise kadının önce zikredilmesini şöyle açıklamaktadır: "Hırsızlıkta erkek genelde ön planda olduğu için erkek önce zikredildi; zinada da kadın ön planda olduğu için önce kadın zikredildi."¹¹³ Görüldüğü gibi Tabersî, kendi mezhebi de dâhil olmak üzere birçok mezhebin görüşlerini ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır.

2.4. Muhtelif Konularla İlgili Ahkâm Âyetlerini Tefsir Yöntemi

Muhtelif konular örneğine yeme-içme ile ilgili ayetleri söylemek mümkündür. Tabersî, Kur'ân'ın yenilmesi helal olan yiyeceklerden bahseden *أُجِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى* "Size bildirilecek olanlar dışındaki *الْأَنْعَامِ* "en'âm" denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır."¹¹⁴ âyetiyle ilgili olarak "Bu âyette murat edilen hayvanlardır. "بَهِيمَةُ" kelimesi te'kid içindir. Bunun manası deve, sığır ve koyun gibi hayvanlardır."¹¹⁵ Ardından *حُرِّمَتْ عَلَيْكَ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ* "Murdar hayvan, kan, domuz eti... Size haram kılındı."¹¹⁶ âyetini delil olarak getirir ve der ki: *أُجِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ* ifadesi bu hayvanların yenilmesinin, kesilmesinin ve kendilerinden faydalanmanın helâllğine delalet eder.¹¹⁷ Tabersî ahkâm âyetlerinin tefsirinde başka bir âyeti delil olarak getirerek âyeti âyetle tefsir ettiği görülmektedir.

SONUÇ

XII. yüzyıl şîî âlimlerinden Ebû Alî Emînüddîn Et-Tabersî'nin *Mecmau'l-Beyân* isimli tefsirindeki ahkâm âyetlerini yorumlama metodunun ele alındığı bu makalede; ibadetlere, muamelata, ukûbata ve muhtelif konulara dair ayetler olmak üzere dört ana başlık belirlenmiş, her bir ana başlık altındaki konulara dair ahkâm ayetleri incelenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Birçok müfessir gibi Tabersî de çok yönlü bir âlim olup, tefsir alanında yazdığı *Mecmau'l-Beyân* tefsiri, tefsir alanında olduğu gibi, fıkıh, hadis, kelâm, dil ve belagât yönünden de faydalı bir eserdir.

Kur'ân surelerini Mushaf tertibine göre tefsir edip, Kur'ân'ın icaz ve belagat yönü üzerinde duran Tabersî, ahkâm âyetleri de dâhil olmak üzere ayetlerde mevcut bulunan

¹¹³ Tabersî, *Mecmau'l-beyân* 3/273-274.

¹¹⁴ el-Mâide 5/1.

¹¹⁵ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 3/216.

¹¹⁶ el-Mâide 5/3.

¹¹⁷ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 3/216.

edebî sanatları vurgulayarak lafız ve manâ arasındaki uyumu izah etmiştir. Ahkâm ayetlerinde geçen bazı ifadeleri açıklamak, irab özelliklerini zikretmek gibi hususlar için ayrı ayrı başlıklar açarak ayetleri izaha çalışması, bu eseri oldukça düzenli ve sistematik bir eser haline getirmektedir.

Tabersî'nin tefsiri dirâyet tefsiri kategorisinde yer alsa da o, özellikle ahkâm âyetlerini tefsir ederken parçacı bir yaklaşımdan daha ziyade bütüncül bir bakış açısıyla izaha önem verir. Mücmel olan bir ayeti mufassal olan bir diğer ayetle açıklama yoluna gider. Ahkâm ayetiyle ilgili olarak açıklayıcı nitelikte başka bir ayet bulamazsa, ayeti hadislerle izah etmeyi tercih eder. Bu yüzden eserinde ahkâm ayetlerini tefsir ederken sık sık Hz. Peygamber'den (sas), sahabeden ve tabiundan gelen rivayetleri görmekteyiz. Ancak bunun yanında Tabersî'nin ahkâm ayetlerinin tefsirinde senetlerin umumiyetle hafzedildiği ve mürsel haberlerin çoğunlukta olduğu bu rivayetlerle birlikte şii kaynaklı rivayetleri de çokça görülmektedir. Bu durumu tefsirinin rivâyet yönünün de kuvvetli olduğunu göstermesi bakımından önemli bulmaktayız.

Ahkâm âyetlerini tefsir ederken genel itibarıyla kendi mezhebinin görüşlerini önceleyen Tabersî diğer yandan farklı mezheplerdeki rivâyet ve görüşleri delilleriyle birlikte zikreder. Nitekim bazı yerlerde Şafiî, Hanefî ve Malikî mezhebine ait görüşleri zikretmiştir. Ancak Şia'dan olması sebebiyle bir ahkâm ayetiyle ilgili Caferî mezhebine ait olan görüşü benimser ve "benim mezhebimin görüşüdür." diyerek son noktayı koyar. Ancak ahkâm âyetlerini yorumlarken, kendi mezhebine ait olmayan görüşleri de zikretmesini hatta bazı ayetlerin tefsirinde mezhebinden olmayan görüşleri tercih etmesini "farklı mezhep ve görüşlere yönelik tarafsız tavır" kabilinden manidar görmekteyiz.

Ahkâm ayetlerini tefsir ederken Tabersî'nin, Ulûmu'l-Kur'ân'dan olan bazı ilimlere yer verdiğini de müşahede etmekteyiz. Tabersî, tefsir ettiği ayetin nüzûl sebebine yer vererek ayetin içerdiği mananın tam olarak anlaşılmasını sağlar. Kimi yerde mevcut ahkâm ayetindeki kıraat farklılıklarına değinir ve ayetlerin anlaşılmasında önemli bir yeri olduğunu izah eder. Ayrıca "nesh" i kabul eden Tabersî bunun ancak belli şartlar altında olabileceğini söylemektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulkadir er-Razi, Muhammed bin Ebi Bekir. *Muhtaru's-sıhah*. Thk. Muhammed Hatır. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1995.
- Akbulut, İlhan. "İslam Hukukunda Suçlar Ve Cezalar". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52/1 (Şubat 2003), 167-181.
- Başoğlu, Tuncay, "Ta'zîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bebek, Adil. "Ceza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/469-470. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. el-Câmi'u's-şâhih. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2010.
- Dindi, Emrah. *Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri (Muamelat Örneği)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

- Emîn, el-İmâm es-Seyyîd Muhsin . *A'yânü's-Şîa*. 8 cilt. Beyrut: Dâru't-Teâruf, 1983.
- Erdoğan, Suat. "Ta'zîr Suç ve Cezalarının Kanunilik İlkesi Açısından Değerlendirilmesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 42/1, (Aralık 2023), 1-38.
- Güngör, Mevlüt. *Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi Ve İlk Fıkhî Tefsir*. İstanbul: Kur'ân Kitaplığı Yayınları, 1996.
- Habibov, Aslan. *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2007.
- Hânsârî, Muhammed Bâkır. *Ravdâtü'l-cennât fî ahvâlî'l-ulemâi ve's-saâdât*. 8 cilt. Kum: 1392.
- Heffening, Wilhelm. "İbadat". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- İbn Bâbeveyh, Müntecebüddîn (585/1189). *Fihristü esmâi ulemâi's-Şîa ve Musannîfihim* (Tahk. Abdülaziz et-Tabatabâî). Kahire: Mecmeu'z-Zevâhiri'l-İslâmiyye, 1983.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*, thk.: Muhammed Avvâme, Beyrut: Dâru Kurtuba, 2006.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'arab*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2003.
- İsfahanî, Ragıp. Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. çev. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- Juynboll, Gualtherus Hendrik Albert. "Kazîf". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- Karagöz, İsmail. *Kur'ân'da İbâdet Kavramı*. İstanbul: Şule Yayınları, 1997.
- Kohlberg, Etan. "al-Tabrîsî". *The Encyclopaedia of Islam*. 10/40. Leiden: Brill Yayınevi, 1998.
- Mustafa, İbrâhim ve diğerleri. *el-Mu'cemü'l-vasît*. İstanbul: el-Mektebetü'l İslâmiyye, ty.
- Müslim, Ebul-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*, Riyâd: Daru't-Taybe, 2006.
- Öz, Mustafa. "Tabersî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/324-325. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Sadr, Hasan. *Te'sîsü's-Şî'a li ulûmi'l-İslâm*. Kum: İntişârâtü A'lemî, 1996.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Şentürk, Mustafa. *Kur'ân'ın Sünnî Ve Şîi Yorumu -İbn Atiyye Ve Tabresî Örneği-*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2008.
- Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl. *Mecmau'l-beyân li-ulûmi'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Tahrânî, Ağa Büzürg. *Tabakâtü a'lâmi's-Şîa*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1972.
- Tirmizî, Muhammed b. İsmâ. *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. 5 Cilt. Halep: Matbaatü'l-Mustafa el-Halebi, 1975.
- Udeh, Abdulkadir. *Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku*. Çev. Ali Şafak. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2012.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1997.
- Yılmaz, Musa Kazım. "Mecmeu'l-Beyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/257. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yılmaz, Musa Kazım. *"Tabresî ve Tabatabaî'de İmâmiyye Tefsiri"*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1985.

Zavi, Tahir Ahmet. *Tertîbu'l Kâmusi'l Muhit*. Kahire: İsa el-Babî el-Halebî ve Şürekahü, 1981.
Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*. 2 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadîs, 1961.
Zerkeşî, İmam Bedrettin Muhammed bin Abdillâh. *El-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim. Kahire: Darü İhyai'l Kütübi'l Arabiyye, 1957.